

دانشگاه قم

دانشکده حقوق

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی

عنوان:

ماهیت و آثار فاضل دیه در پرتو تحولات قانون

مجازات اسلامی ۱۳۹۲

استاد راهنما:

دکتر روح‌الله اکرمی

نگارنده:

امیر رحمتی

زمستان ۱۳۹۶

تاریخ: ۵ - اسفند ۱۳۹۶

شماره: ۹۳۲۴۰۲۳۰۰۷

پیوست:

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه الشریف»

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد آقای: امیر رحمتی رشته: حقوق جزا و جرم شناسی

شماره دانشجویی: ۹۳۲۴۰۲۳۰۰۷

تحت عنوان: ماهیت و آثار فاضل دیه در پرتو تحولات قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲

با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ: ۱۳۹۶/۱۱/۲۸ تشکیل گردید. در این جلسه، پایان

نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت قرار نگرفت و نامبرده نمره با عدد ۱۸ باحروف عالی خیلی خوب خوب متوسط مردود دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبۀ علمی	امضاء
آقای روح الله اکرمی	استاد راهنما	استادیار	
آقای ابوالفتح خالقی	استاد ناظر	دانشیار	
آقای محمدخلیل صالحی	نماینده تحصیلات تکمیلی و ناظر شکلی	استادیار	

مدیر تحصیلات تکمیلی

نام و امضاء:

معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده

نام و امضاء:

ماده ۲۳ آیین نامه کارشناسی ارشد سال ۱۳۹۴: نمره پایان نامه در میانگین کل محاسبه نمی شود و ارزشیابی آن به صورت کیفی و به شرح زیر انجام می شود:

- مردود (کمتر از ۱۲)
- متوسط (۱۲ تا ۱۴)
- خوب (۱۴ تا ۱۶)

نشانی:

قم، جاده قدیم اصفهان،
دانشگاه قم
کد پستی: ۳۷۱۶۱۳۶۱۱
تلفن: ۳۲۸۵۳۳۱۱
دورنویس:
معاونت آموزشی ۳۲۸۵۵۶۸۲
معاونت اداری ۳۲۸۵۵۶۸۶
معاونت دانشجویی ۳۲۸۵۵۶۸۸

مدیریت تحصیلات تکمیلی

« تعهد نامه اصالت پایان نامه / رساله »

اینجانب آقای احتم: امیر موسی به شماره دانشجویی: ۹۳۲۶۰۲۳۰۰۱ دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد دوره دکتری رشته مهندسی که در تاریخ ۱۳۹۴/۱۱/۲۸ از پایان نامه رساله خود تحت عنوان: "طراحی و ساخت یک سیستم کنترل در سیستم های غیر خطی" با کسب نمره ۱۸ و درجه خیلی خوب دفاع نموده‌ام، بدین وسیله متعهد می‌شوم:

۱- این پایان نامه/ رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده‌ام.

۲- این پایان نامه/ رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه را داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می‌پذیرم و دانشگاه قم مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی اینجانب هیچ‌گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی متعهد:
تاریخ و امضاء:

صحت امضای دانشجو مورد تأیید است.

ناظر و نماینده تحصیلات تکمیلی

نام و نام خانوادگی:
تاریخ و امضاء:

تقدیم:

به مادر عزیزتر از جانم؛

که هر چه دارم را مدیون زحمات و فداکاری‌های ایشان هستم.

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا بر خود لازم می‌دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره کارشناسی‌ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده‌اند تقدیر و تشکر نمایم. همچنین از استاد گران‌قدر جناب آقای دکتر روح‌الله اکرمی که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان‌نامه تقبل نموده‌اند، نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم.

چکیده

قانون مجازات اسلامی ایران، به تبع فقه امامیه، به جرم-انگاری جنایات علیه نفس و مادون نفس پرداخته است. مطابق فقه امامیه، مجازات اصلی این جرایم در حالت عمدی، قصاص و استیفای آن نیز، مبتنی بر حصول برخی شرایط است. از جمله این شروط، که برای استیفای قصاص در پاره‌ای از موارد ضروری است، پرداخت فاضل دیه است. تعدد اولیای دم و تفاوت درخواست‌های ایشان، تفاوت در جنسیت و شرکت در جنایت، از مهم‌ترین مواردی است که در برخی از صور برای اجرای قصاص، نیاز به پرداخت فاضل دیه نسبت به سهم جنایت می‌باشد. در این تحقیق علاوه بر واکاوی تحولات قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نسبت به قانون سابق در باب فاضل دیه، بررسی می‌نماییم که ماهیت وضعی یا تکلیفی بودن پرداخت فاضل دیه نسبت به استیفای قصاص به چه صورت است و نیز تعیین زمان پرداخت فاضل دیه و مستحق دریافت دیه، چگونه می‌باشد. این نوشتار، با روش تحلیلی-توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و خصوصاً کتب فقهی و حقوقی، به دنبال بررسی مصادیق، ماهیت، و آثار مترتب بر پرداخت فاضل دیه بوده است. علاوه بر امکان الزام مرد جانی به پرداخت دیه زن در صورت درخواست دیه در عوض قصاص، امکان پرداخت فاضل دیه زن از بیت المال نیز از تغییرات محسوس قانونگذار ۱۳۹۲ می‌باشد. با بررسی‌های صورت گرفته در این پژوهش، مشخص شد که پرداخت فاضل دیه برای استیفای قصاص، حکم تکلیفی بوده و شرط ایجاد حق قصاص نمی‌باشد. در تمام این موارد طبعاً زمان پرداخت، مقدم بر اجرای قصاص می‌باشد و دیه به شخص قصاص‌شونده تعلق می‌گیرد. قانون‌گذار جمهوری اسلامی ایران نیز علی‌رغم اعتقاد به تقدم پرداخت فاضل دیه در غالب موارد و تعلق دیه به قصاص‌شونده، ماهیت پرداخت فاضل دیه را صرفاً حکمی تکلیفی می‌داند.

واژگان کلیدی: دیه، فاضل دیه، قصاص، جنایت، قانون مجازات اسلامی

فهرست:

عنوان: ب

تقدیم: ث

تشکر و قدردانی ح

چکیده خ

مقدمه ۱

الف) بیان مسأله ۱

ب) سوالات تحقیق ۱

ج) فرضیات تحقیق ۲

د) اهداف و کاربردهای مورد انتظار از انجام تحقیق ۲

ه) پیشینه تحقیق ۲

و) ضرورت انجام تحقیق ۳

ز) روش تحقیق ۳

ح) ساختار تحقیق ۴

بخش اول: فاضل دیه: ماهیت و مبانی آن در فقه و حقوق ایران ۵

فصل اول: مفاهیم ۶

مبحث اول: مفهوم‌شناسی دیه ۷

گفتار اول: تعریف لغوی ۷

گفتار دوم: تعریف اصطلاحی ۸

۱۳	مبحث دوم: ماهیت "دیه" و تفاوت آن با ارش و حکومت
۱۳	گفتار اول: ماهیت دیه
۱۶	گفتار دوم: تفاوت دیه با ارش و حکومت
۱۹	مبحث سوم: ماهیت فاضل دیه
۱۹	گفتار اول: تعریف لغوی
۲۰	گفتار دوم: تعریف اصطلاحی
۲۰	فصل دوم: پیشینه نهاد دیه
۲۱	گفتار اول: مبدا پیدایش دیه
۲۲	گفتار دوم: علت پیدایش دیه
۲۳	فصل سوم: مبانی فاضل دیه
۲۴	مبحث اول: مبانی فاضل دیه در جنایت بین زن و مرد
۲۴	گفتار اول: مبانی عقلی
۲۷	گفتار دوم: مبانی نقلی
۳۶	بخش دوم: تحولات قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ پیرامون فاضل دیه
۳۶	فصل اول: تکلیفی یا وضعی بودن پرداخت فاضل دیه
۳۷	مبحث اول: حکم شرعی
۳۸	گفتار اول: حکم تکلیفی
۳۹	گفتار دوم: حکم وضعی
۴۲	مبحث دوم: حکم پرداخت فاضل دیه
۴۳	گفتار اول: از منظر فقهی
۶۰	گفتار دوم: از منظر حقوق موضوعه
۶۲	فصل دوم: زمان پرداخت فاضل دیه
۶۴	مبحث اول: از منظر فقهی
۶۴	گفتار اول: عدم لزوم تقدم پرداخت فاضل دیه
۶۶	گفتار دوم: لزوم پرداخت فاضل دیه
۷۴	مبحث دوم: از منظر حقوق موضوعه
۷۵	گفتار اول: پرداخت دیه توسط قصاص کننده

گفتار دوم: پرداخت دیه توسط شرکای در جنایت	۸۱
فصل سوم: مستحق دیه	۸۴
مبحث اول: از منظر فقهی	۸۴
گفتار اول: استحقاق اولیای دم	۸۵
گفتار دوم: دریافت دیه توسط قصاصشونده	۸۹
گفتار دوم: از منظر حقوق موضوعه	۹۱
فصل چهارم: تاثیر رضایت جانی در پرداخت فاضل دیه	۹۵
مبحث اول: از منظر فقهی	۹۵
گفتار اول: تصالحي بودن پرداخت دیه	۹۶
گفتار دوم: قائلین به تخییر مطلق ولی دم بین قصاص و دیه	۹۹
گفتار سوم: قائلین به تخییر ولی دم در شرایط خاص	۱۰۱
مبحث دوم: از منظر قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲	۱۰۵
فصل پنجم: امکان پرداخت فاضل دیه از بیت المال	۱۰۸
مبحث اول: از منظر فقهی	۱۰۸
مبحث دوم: از منظر قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲	۱۱۲
مبحث سوم: نقد و بررسی پرداخت فاضل دیه از بیتالمال	۱۱۴
نتایج	۱۱۶
پیشنهادهات	۱۱۸
منابع و مأخذ	۱۲۰

مقدمه

الف) بیان مسأله

در قرآن کریم به عنوان منبع اصلی استنباط احکام شریعت، پرداخت فاضل دیه برای استیفای قصاص به طور صریح مطرح نشده و اصلی‌ترین مبنای وجود فاضل دیه را می‌توان در اخباری که از ائمه اطهار(ع) واصل شده‌است، یافت. با توجه به اهمیت مسأله قصاص و تفاسیر متفاوتی که فقها از این احادیث ارائه داده‌اند، همواره اختلافاتی در رابطه با مبحث پرداخت فاضل دیه وجود داشته است. از جمله این اختلافات می‌توان به زمان پرداخت فاضل دیه در صور مختلف اشاره کرد که این امر نیز، متأثر از ماهیت پرداخت فاضل دیه می‌باشد. تعیین ماهیت پرداخت فاضل دیه می‌تواند دارای اثرات بسیار مهمی باشد. پی‌بردن به ماهیت این پرداخت جز با واکاوی روایات و آرای فقها در این رابطه میسر نخواهد شد. به‌طور کلی می‌توان گفت که پرداخت فاضل دیه در مواردی، شرط اجرای قصاص بوده و نه شرط ایجاد حق قصاص. اعتقاد به وضعی بودن پرداخت فاضل دیه نتایجی را به بار خواهد آورد، از جمله این که استیفای قصاص پیش از پرداخت فاضل دیه بدون توافق با قصاص شونده، سبب مهدورالدم شدن مجری قصاص خواهد شد. همچنین این امر می‌تواند بر مالکیت فاضل دیه و آثاری که بر آن مترتب خواهد شد نیز تأثیر بگذارد. همان‌طور که بر شرطیت و وضعی بودن پرداخت فاضل دیه آثاری مترتب خواهد شد، تکلیفی بودن و یا عدم شرطیت پرداخت فاضل دیه نسبت به استیفای قصاص نیز آثاری را به همراه دارد که این نوشتار در مقام بررسی این موارد برآمده است. با توجه به مطالب پیش گفته، سوال اصلی این پایان‌نامه به شرح زیر است.

ب) سوالات تحقیق

مبنای تحولات قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، در خصوص فاضل دیه چه بوده‌است؟

سوالات فرعی:

۱. ماهیت وضعی یا تکلیفی بودن پرداخت فاضل دیه در صور مختلف چیست؟
۲. زمان پرداخت فاضل دیه در موارد مختلف چه موقعی می‌باشد؟
۳. فاضل دیه پرداختی، حق چه کسی است؟

ج) فرضیات تحقیق

فرضیه اصلی:

به نظر می‌رسد عدم تقید قانونگذار ۱۳۹۲ نسبت به نظر مشهور فقهای شیعه، مبنای تحولات این قانون نسبت به مبحث مورد نظر باشد.

فرضیات فرعی:

۱. به نظر می‌رسد پرداخت فاضل دیه پیش از قصاص اگرچه واجب است ولیکن حکم وضعی نمی‌باشد.
۲. به نظر می‌رسد زمان پرداخت فاضل دیه به جز زمانی که جانین شریک ملزم به آن می‌شوند، وجوباً، پیش از استیفای قصاص باشد.
۳. به نظر می‌رسد مالک فاضل دیه در موارد مختلف، شخص قصاص‌شونده باشد.

د) اهداف و کاربردهای مورد انتظار از انجام تحقیق

۱. برداشتن گامی هرچند کوچک، در جهت اصلاح و ذکر نواقص و کاستی‌های قانون مجازات اسلامی در مواردی که با جسم و جان بشر سر و کار دارد؛ سرمایه برگشت ناپذیری که اشتباه و تقصیر قانونی در سلب آن، غیر قابل اغماض است.
۲. غنی سازی مطالعات مربوط به جرایم علیه اشخاص با استفاده از منابع فقهی، و گردآوری و تنظیم آن‌ها در قالب یک نوشتار طبقه‌بندی‌شده و متناسب با رشته حقوق.

ه) پیشینه تحقیق

از آنجایی که مبحث پرداخت فاضل دیه، ریشه در شریعت و خصوصاً فقه امامیه دارد، فقهای شیعه در مکتوبات خود و به‌طور خاص در باب جنایات به طور کلی به این موضوع اشاراتی داشته‌اند.

همچنین در این زمینه پایان‌نامه‌ای تحت عنوان فاضل دیه در حقوق کیفری، به قلم محمد-حسن فقیهی قادیکلاهی در دانشگاه قم، به رشته تحریر درآمده است، اما نوشتار مذکور پیش از استیلای قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ بوده و همچنین تمرکز آن بر روی مبانی فاضل دیه و صرفاً زمان پرداخت فاضل دیه می‌باشد.

جناب دکتر احمد حاجی‌ده‌آبادی نیز در کتاب قواعد فقه جزایی خود، به‌طور اجمالی، اشاراتی به این مباحث داشته‌اند.

ایضا در سال ۱۳۹۴، پایان‌نامه‌ای تحت عنوان بررسی فقهی و حقوقی فاضل دیه، به کوشش خانم زینب حاجیلو در دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی نگارش شده است، ولیکن این اثر نیز، به ماهیت پرداخت فاضل دیه، مستحق فاضل دیه و تحلیل تصالحی یا اختیاری بودن پرداخت فاضل دیه نپرداخته است.

و نیز پایان‌نامه‌ای با عنوان بررسی فقهی حقوقی فاضل دیه از دیدگاه ماده ۳۶۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به قلم پرشنگ آمانی در دانشگاه سمنان، در سال ۱۳۹۵ نگارش شده، لیکن این اثر نیز بیشتر به ذکر مصادیق و صور پرداخت فاضل دیه اکتفا، و با اینکه ماده ۳۶۰، بخشی از عنوان این اثر می‌باشد، مورد تحلیلی درخور قرار نگرفته است.

به‌طور کلی باید گفت، هیچ‌یک از پژوهش‌های مارالذکر در مباحث مورد نظر ما به‌طور تفصیلی وارد نشده‌اند و به اشاراتی در این باره اکتفا نموده‌اند.

(و) ضرورت انجام تحقیق

اهمیت مجازات قصاص و لزوم دقت در شرایط و ضوابط ایجاد و اجرای حق قصاص بر کسی پوشیده نیست. این تحقیق به دنبال بررسی یکی از شرایط اجرا و بعضاً ایجاد حق قصاص می‌باشد که از این منظر، کمتر به آن دقت شده است. با کاوش در فقه امامیه به نظر می‌رسد که پرداخت فاضل دیه در برخی موارد را، شرط اجرای قصاص و حتی شرط ایجاد حق قصاص می‌دانند. با توجه به آثاری که بر این نظرات می‌تواند مترتب شود، لزوم بررسی و دقت نظر در آثار و فتاوی فقه‌های شیعه، که نظرشان الهام‌بخش قانون‌گذار جمهوری اسلامی ایران در تدوین قوانین می‌باشد، روشن‌تر خواهد شد. این پژوهش به دنبال بررسی ماهیت و آثار پرداخت فاضل دیه در صور مختلف می‌باشد که می‌تواند موجب اصلاحات و تغییراتی نسبت به قوانین مهم جزایی گردد.

(ز) روش تحقیق

روش تحقیق در پایان‌نامه پیش‌رو روشی تحلیلی و توصیفی می‌باشد، که بر اساس منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است. بدین‌صورت که پس از مراجعه به کتاب‌ها و مقالات مختلف، به

بررسی و فیش‌برداری نکات لازم اقدام نموده و سپس این نکات، مورد تجزیه و تحلیل و استنتاج قرار گرفته است.

ح) ساختار تحقیق

با توجه به سوالات اصلی پژوهش حاضر، این نوشتار به طور کلی در پی بررسی مبانی، ماهیت، تحولات، زمان و آثار پرداخت فاضل دیه در صور مختلف می‌باشد؛ از همین‌رو این تحقیق به طور کلی مشگل از دو بخش می‌باشد که در بخش اول به تعریف واژگان دیه، فاضل دیه، بررسی ماهیت دیه و تفاوت آن با مفاهیم ارش و حکومت، مبدأ و علل پیدایش دیه و مبانی عقلی و نقلی وجود فاضل دیه در زن و مرد و همچنین مسلمان و کافر پرداخته شده است. بخش دوم این پژوهش، از پنج فصل شکل گرفته که در فصل اول، واژگان حکم شرعی، حکم تکلیفی و وضعی، ماهیت آن و ماهیت پرداخت فاضل دیه در فقه و قانون مجازات اسلامی، مورد بررسی قرار گرفته است. فصل دوم به بررسی زمان پرداخت فاضل دیه در صور مختلف، در فقه شیعه و قانون مجازات اسلامی پرداخته شده است و همچنین در فصل سوم دریافت‌کننده و مستحق فاضل دیه در نظرگاه فقه امامیه و قانون مجازات اسلامی، مورد واکاوی قرار گرفته است؛ فصل چهارم این پژوهش به بررسی امکان الزام مرد جانی به پرداخت فاضل دیه زن و به عبارتی به تخییری و یا تعیینی بودن پرداخت فاضل دیه پرداخته است. در آخرین فصل از بخش دوم نیز به امکان پرداخت فاضل دیه از بیت المال پرداخته خواهد شد.

بخش اول: فاضل دیه: ماهیت و مبانی آن در فقه و حقوق ایران

در این بخش، سعی بر این بوده تا علاوه بر بررسی همه جانبه مفاهیم کلیدی مورد بحث در این نوشتار، مبدأ، علت پدایش، ماهیت، انواع دیه و مبنای وجود فاضل دیه در موارد مختلف نیز مورد واکاوی قرار بگیرند.

فصل اول: مفاهیم

اشراف و احاطه به واژگان و مفاهیم کلیدی هر موضوع، از شروط اولیه و لازمه ورود به هر مبحث علمی می‌باشد و این نوشتار نیز از این امر مثتثنی نخواهد بود؛ از همین رو در ابتدای امر به تعریف واژگان کلیدی خود و بررسی آن‌ها خواهیم پرداخت.

مبحث اول: مفهوم‌شناسی دیه

گفتار اول: تعریف لغوی

واژه «دیه» در اصل از ماده «ودی» بوده است که وفق قواعد اعلال، در عوض «واو» محذوف، «هاء» در انتهای کلمه اضافه شده است.^۱ مصدر «آداء» نیز از همین ماده است که به معنای «اخذ دیه» به کار رفته است.^۲

در لغت، دیه را مالی که بدل نفس مقتول است گفته‌اند.^۳ از همینرو به مالی که به علت جنایت بر اعضا و منافع به مجنی‌علیه داده می‌شود، دیه گفته نمی‌شود. معنایی که کتب عمده لغت در زبان عربی برای دیه به کار برده‌اند عبارت است از، «حق القتیل» و یا «بدل النفس» که مرادف با لغت «خون‌بها»^۴ در زبان فارسی می‌شود؛^۵ برخی مراجع معاصر معتقدند که خون انسان با چیزی برابری نمی‌کند و دیه نمی‌تواند پول خون انسان باشد و صرفاً جبران خسارت مالیه است.^۶ از آنجایی که این تعریف (حق القتیل) می‌تواند شمول بیشتری نسبت به مفهوم مورد نظر داشته باشد، می‌توان تفسیر یکی دیگر از لغت دانان که دیه را، آنچه در برابر مقتول به ناحق کشته

^۱ سید عبدالعلی سبزواری، مذهب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام (مؤسسه المنار)، چاپ سوم، قم، دفتر آیت‌الله سبزواری، ۱۴۱۳ق، ج ۲۹، ص ۵۹. ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ق، ج ۱۵، ص ۳۸۳.

^۲ اسماعیل بن عباد الصاحب، المحيط فی اللغة، تحقیق: محمد حسن آل یاسین، چاپ اول، بیروت: عالم کتاب، ۱۴۱۴ق، ج ۹، ص ۳۹۵. مجدالدین ابوالسعادات ابن اثیر، النهایة فی غریب الحدیث و الاثر، تحقیق: محمود محمد الطناحی، چاپ چهارم، مؤسسه اسماعیلیان، قم، ج ۵، ص ۱۶۹.

^۳ محمد بن یعقوب فیروز آبادی، قاموس المحيط، بیروت: دارالمعرفة، بی تا، ج ۴، ص ۳۹۹، فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، تحقیق: سید احمد حسینی، چاپ دوم، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۹۸۵م، ج ۴، ص ۴۸۴، علی بن محمد جرجانی، التعریفات، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۰، ص ۴۷.

^۴ علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ لغت‌نامه‌های دانشگاه تهران، ۱۳۷۷، ج ۸، ص ۱۱۴۵۴، محمد معین، فرهنگ فارسی (۶جلدی)، تهران: سپهر، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۱۶۰۲.

^۵ ابراهیم شفیعی سروستانی و دیگران، قانون دیات و مقتضیات زمان، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک ریاست جمهوری، ج ۱، مرداد ۱۳۷۶، ص ۴۷.

^۶ زینب حاجیلو، بررسی فقهی و حقوقی فاضل دیه؛ پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی؛ ۱۳۹۴، ص ۱۴

شده تسلیم می‌گردد، می‌داند، تعریف دقیق‌تری دانست.^۱ اگر وفق ارتکاز عرفی معتقد باشیم که حق قتل، یعنی حق مقتول به ناحق کشته شده، تعاریف ابتدایی کامل به نظر می‌رسد و در غیر این صورت، تعریف اخیر از دیه که توسط حمیری ارائه شده است، تعریف کامل‌تری می‌نماید. فیومی در مورد این واژه می‌نویسد: «دیه در اصل، مصدر فعل وَدی، یدی و به معنای دادن مالی است که بدل نفس است و بعدها بر خود آن مال، دیه اطلاق شده است».^۲ دیه را از نظر لغوی، مصدری می‌دانند که به معنای اسم مفعول به کار می‌رود. به طور مثال همان‌گونه که واژه «خلق آفرینش» در معنای «مخلوق آفریده» به کار می‌رود و واژه دیه نیز که در اصل به معنای ادا کردن است، در عوض اسم مفعول، یعنی آن چه ادا می‌شود، به کار می‌رود. البته معنای آن خاص شده و تنها به مالی که در مقابل تلف نفس پرداخت می‌شود اطلاق دیه می‌شود.^۳ راغب اصفهانی نیز در معجم الفاظ قرآن می‌نویسد: «آن چه در خون پرداخت می‌شود دیه نام دارد».^۴

به طور کلی می‌توان گفت که لغویون، دیه را به کمتر از خون بها تعریف نکرده‌اند و به نظر نگارنده این دیدگاه، صحیح به نظر می‌رسد.

گفتار دوم: تعریف اصطلاحی

پر واضح است که دیه پیش از آنکه یک نهاد حقوقی باشد، یک نهاد فقهی است^۵ و بر همین مبنا در تعریف اصطلاحی دیه ابتدا به سراغ قرآن رفته و دیه را در قرآن کریم مورد بررسی قرار می‌دهیم. سپس، به واکاوی آرای فقها در مورد دیه پرداخته می‌شود و در وهله آخر، دیه از منظر حقوق موضوعه و قانون‌گذار جمهوری اسلامی ایران، مورد کنکاش قرار خواهد گرفت.

^۱ نشوان بن سعید حمیری، شمس العلوم، تحقیق: حسین بن عبدالله العمری، اچاپ اول، دمشق: دارالفکر، ۱۴۲۰ق دارالفکر، ج ۱۱، ص

۸۰

^۲ احمد بن محمد فیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، چاپ اول، قم، دار الهجرة ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۶۵۴.

^۳ ابراهیم شفیعی سروستانی و دیگران، پیشین؛ ص ۴۷.

^۴ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق: صفوان عدنان داوودی، چاپ چهارم، بیروت: دارالقلم، ۱۴۳۰ق، ص ۵۱۸.

^۵ پرشنگ آمانی، بررسی فقهی و حقوقی فاضل دیه از دیدگاه ماده ۳۶۰ قانون مجازات اسلامی، پایان نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۵، ص ۳۳.

۱_ دیه در فقه اسلامی

یکی از مهمترین آیاتی که در قرآن برای مبحث دیه به آن استناد می‌شود در سوره نساء ذکر شده است:

« وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَفْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةً وَ دِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةً وَ إِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا^۱»

از آنجایی که در آیه شریفه فوق، واژه دیه به صورت نکره به کار رفته است می‌توان نتیجه گرفت که در قرآن برای دیه قدر و اندازه ای مشخص در نظر گرفته نشده است. ناگفته نماند که به کار بردن کلمه نکره به جای اسم معرفه نیز در صورت وجود قرینه برای آن ممکن و حتی مرسوم می‌باشد. همچنین ظاهر آیه بیانگر آن است که دیه، مالی است که در مقابل نفس یا عضو قرار می‌گیرد و از آنجایی که قابل مصالحه می‌باشد و به جز در مورد دیه جنایت بر مرده به ارث نیز می‌رسد، مجازات می‌باشد.

ایضا در این زمینه آیه ۱۷۸ سوره بقره نیز می‌تواند موید مبحث دیه باشد؛ خداوند در این آیه می‌فرماید:

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَ الْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَ الْأَنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ رَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَعَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ^۲»

غالب مفسرین «اداء الیه» را، به پرداخت دیه توسط قاتلی که از قصاص وی صرف‌نظر شده است، تعبیر کرده‌اند.^۳

^۱ سوره نساء، آیه ۹۲.

^۲ سوره بقره، آیه ۱۷۸.

^۳ ماوردی، تفسیر المارودی النکت والعیون، تصحیح: عبدالرحیم سیدبن عبدالمقصود، دارالکتب العلمیة، بیروت، ج ۱، ص ۲۳۰، طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، دارالمعرفة، ج ۱، ص ۴۸۰.

فقه‌های شیعه نیز با عبارات و واژگان نزدیک به هم، تعاریف گوناگونی از دیه بیان نموده‌اند.

فاضل مقداد می‌نویسد: «و آن جمع دیه به تخفیف است و تشدید آن جایز نیست و آن را دیه می‌نامند چون در عوض جان پرداخته می‌شود».^۱ تعریفی که وی از دیه ارائه می‌دهد تفاوتی با معنای لغوی دیه ندارد. شهید ثانی در کتاب مسالک الافهام چنین بیان داشته است:

«دیه مالی است که به سبب جنایتی که بر انسانی آزاد شده واجب می‌شود؛ خواه این جنایت نسبت به جان شخص واقع شده باشد، خواه به کمتر از این حد و گاه این لفظ تنها بر مقادیر معین شده اطلاق شده است و بر سایر موارد، لفظ ارش اطلاق می‌شود».^۲

صاحب جواهر نیز در تعریف دیه چنین می‌نویسد:

«دیات، جمع دیه به کسر اول و تخفیف "یاء" است و تشدید "یاء"، خطاست... در این جا مقصود مالی است که تادیه اش بر شخص آزاد به سبب ارتکاب جنایت بر نفس یا غیر آن واجب می‌شود، خواه مقدار و مبلغ دیه از سوی شارع معین شده باشد یا نه هرچند که دیه را بنا بر اصل معمولاً در مورد نفس به کار می‌برند و در مورد اعضا، اصطلاح ارش و حکومت را استعمال می‌کنند و این از قبیل تسمیه به مصدر است».^۳

امام خمینی (ره) نیز در تعریف دیه بیان می‌دارند: «دیه مالی است که به خاطر جنایت بر نفس یا کمتر از آن بر انسان آزاد واجب می‌شود، چه میزان آن معین باشد، چه معین نباشد و چه بسا که دیه غیر معین را، ارش و حکومت نامیده و مقدار معین را، دیه نام‌گذاری کرده‌اند».^۴ صاحب ریاض المسائل نیز در اثر خود تعریفی مشابه تعاریف مذکور ذکر نموده است.^۵ در این بین، ظاهراً

^۱ فاضل مقداد، التفتیح الرائع لمختصر الشرائع، چاپ اول، تصحیح: سید عبدالطیف حسینی کوه کمری، قم: انتشارات کتابخانه آیة‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۴۶۱.

^۲ شهید ثانی، مسالک الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام، چاپ اول، قم، مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۳ق، ج ۱۵، ص ۳۱۵.

^۳ محمد حسن نجفی، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، تحقیق: رضا استادی، چاپ هفتم، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۹۸۱م، ج ۴۳، ص ۲.

^۴ سید روح الله موسوی خمینی، تحریر الوسیله، چاپ اول، قم: مؤسسه دارالعلم، ج ۲، ص ۵۵۳.

^۵ سید علی بن محمد طباطبایی حائری، ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل، مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام لاحیاء التراث، بی‌تا، ج ۱۶، ص ۳۴۳.